

EFTERORD

FRA *FRIE MÆND* TIL *FRIE FOLK*

Nobelpristageren Halldór Laxness' (1902-1998) største og formentlig mest kendte værk, *Frie mænd*, der oprindeligt blev udgivet på islandsk i 1933-35, udspiller sig i begyndelsen af 1900-tallet og er den episke fortælling om bonden Bjarturs kamp for at få foden under eget bord og blive en fri, selvejende bonde. Samtidig er det beretningen om Islands overgang fra landbrugssamfund til et mere moderne industrisamfund, om voksende kapitalistiske strømninger og, på et underliggende plan, om Islands gryende selvstændighedstrang og ønske om at løsrive sig fra den danske kolonimagt.

Romanen udkom første gang på dansk i 1934-36 i to bind oversat af Jakob Benediktsson. De to bind kom til at hedde *Frie mænd* efterfulgt af *Ásta Sóllilja*, men blev kendt samlet under titlen *Frie mænd*. Denne titel er i nærværende nyoversættelse ændret til *Frie folk* med henblik på at lægge sig så tæt op ad romanens originale titel som muligt: *Sjálfstætt fólk*, det vil sige 'selvstændige' eller 'uafhængige' folk. Også i sin engelske oversættelse bærer romanen titlen *Independent People*, mens den i svensk oversættelse hedder *Fria män* og på norsk *Sin egen herre*.

SPROGLIG MODERNISERING

At oversætte Laxness er ingen nem opgave, han er til tider uudgrundelig, og hans sprog er formet af en anden tid og kan forekomme dunkelt, ligesom litterære henvisninger til digte og andre tekster fra datidens Island kan være svært gennemskuelige. Denne nyoversættelse af romanen bestræber sig på at være en nænsom modernisering af den 90 år gamle roman, der ved sin udgivelse af mange islændinge blev betragtet som alt for moderne i sit sprog, eftersom Laxness, der dengang var i begyndelsen af trediverne, eksperimenterede mere med sproget, end man hidtil havde været vant til; han opfandt sine egne ord, benyttede sig flittigt af danske ord skrevet 'på islandsk' og stavede mange ord, som de lød og blev udtalt, og ikke som retskrivningen foreskrev – en uhørt provokation for nogle. Men siden opnåede romanen klassikerstatus og dannede sammen med romaner som bl.a. *Salka Valka* grundlaget for, at Laxness modtog Nobelprisen i 1955.

Nyoversættelsen af *Frie folk* vil forhåbentlig åbne såvel nye som tidligere læsers øjne for dette storværk, der med sine indsigtfulde psykologiske portrætter af mennesker, der forsøger at overleve og skabe sig en tilværelse under ofte umenneskelige vilkår, legemliggør kampen for at opnå frihed og de ofre, den kræver. Det er fortællingen om, hvorfor den idealistiske drøm om at blive et frit og

uafhængigt menneske er umulig at realisere, hvis den i bund og grund er et individualistisk projekt, som tager udgangspunkt i forestillingen om, at man ikke har brug for andre mennesker, fordi enhver står stærkest alene.

Sproget i romanen afspejler tiden, den foregår i, og samtidig har Laxness sat sit eget moderne præg på det, hvilket som nævnt var en torn i øjet på nogle, så nyoversættelsen har bestræbt sig på at finde en balancegang mellem et sprog, der hører begyndelsen af 1900-tallet på Island til, og et sprog, som kan læses af en nutidig dansk læser, uden for mange hindringer undervejs. En del af Laxness' sproglige særpræg består som sagt i, at han indimellem konstruerede sine egne ord, som en islænding heller ikke umiddelbart kunne forstå, og et forsøg på at mime dette ville i høj grad virke meningsforstyrrende i en oversættelse. Der er derfor i langt højere grad blevet lagt vægt på at foretage en modernisering, der yder sprogets skønhed og kompleksitet størst mulig retfærdighed og gør det flydende uden at forenkle eller ændre det unødigt.

AT OPNÅ FRIHED – FOR ENHVER PRIS

Titlen *Frie folk* planter fra begyndelsen en forventning i læseren om, at romanen ikke blot har målet om at flytte sig fra ufrihed til frihed som sit tematiske omdrejningspunkt, men ligeledes peger den i retning af, at kampen for at opnå dette mål involverer flere mennesker og ikke er et rent énmandsprojekt. I løbet af den episke beretning om bonden Bjartur i Sommergårde bliver det dog stadig mere klart, at der bag titlen skjuler sig en bitter ironi, eftersom kampen for selvstændighed og frihed i høj grad er Bjarturs kamp og ingen andens. Selvom mange af bønderne i det lille samfund, hvor Bjartur slår sig ned, nok deler drømmen om frihed, er det ham, der med sine udtalte uafhængighedsidealiser fører an, og ham, der undervejs støder alle fra sig, der ikke er parate til at kæmpe lige så hårdnakket for denne uafhængighed, som han selv er. Han er den eneste, der til stadighed nægter at bøje nakken – og frie folk er der ingen, der bliver.

Romanen foregår med al sandsynlighed i årene 1899 til 1921, langt væk fra hovedstaden Reykjavik, ude på det islandske land, hvor fattige bønder kæmper for at overleve i usle tørvegårde med sult, sygdom og det nådesløse islandske vejr som deres evige modstandere. Den stovte bonde Bjartur har arbejdet for andre hele sit liv, men i begyndelsen af romanen har han brugt sine hårdt opsparede penge på at lægge ud for en jordlod, hvor han vil bygge en gård, blive selvejende bonde og betale af

på sin gæld hvert år, indtil jorden efter tolv år vil være hans, og han dermed bliver en fri mand – det er hans højeste mål og største drøm. Han er fast besluttet på at klare sig selv trods de barske vilkår og rygterne om, at dem, der bosætter sig her, vil blive hjemsøgt af djævlén Kólumkilli, som ifølge lokal folketro har været årsag til, at mangel en familie har måttet forlade netop dette sted. Uforfærdet omdøber Bjartur gården fra Vintergårde til Sommergårde og flytter ind med sin unge kone Rósa, for at de her skal leve som frie og selvstændige mennesker, der ikke længere skal være tvunget til at trælde for andre.

Bjartur besynger til stadighed sit ideal om frihed og er parat til at ofre alt, for at han og hans familie kan kalde sig frie folk. Men allerede i anslaget, hvor han fører sin brud Rósa hjem til Sommergårde og nægter hende at stå af hesten for at lægge en sten på Gunnvörs dysse, står det klart, at han er en mand, der sætter sin vilje igennem uden hensyntagen til andre. Bjartur er en énmandshær, han har blikket rettet uafvendeligt mod målet, intet skal få ham til at afvige fra den vej, han har bestemt sig for at følge, og han giver pokker i, om denne hans drøm deles af hans familie. Hans stræben efter at blive økonomisk uafhængig har imidlertid en høj pris. Det mærker begge hans hustruer, først Rósa og sidenhen Finna, der begge slides op af hans stædighed, hans mangel på empati og ikke mindst af hans ufravigelige beslutning om ikke at ville tage imod hjælp fra nogen som helst, fordi han holder fast i, at han er en fri mand, der kan klare sig selv. Også hans børn får prisen for det individualistiske frihedsprojekt at føle: De lider alverdens pinsler under forhold, der minder forstemmende meget om tvangsarbejde, sulter i lange perioder, og underskuelen kvæler deres drømme og skaber illusionsløse mennesker, der kæmper sig gennem tilværelsen uden håb for morgendagen.

Endnu et bitterironisk tvist er, at denne stræbsomme bonde, som kun har foragt tilovers for den forvrøvlede snak om ånder og djævlé, der efter sigende hjemsøger hans gård – og som i øvrigt afviser enhver form for religiøs overbevisning eller tro på noget som helst ud over sine får – selv bliver den altoverskyggende årsag til, at hans familie langsomt, men sikkert forvitrer og synker ned i apatisk accept af tilværelsens monotoni og uophørlige lidelse. Den eneste følelse, der efterhånden er tilbage hos dem, er resignation; der er ikke andet at gøre end at acceptere Bjartur som *pater familias*, familiens øverste magtinstans. Der findes ingen djævlé og onde magter, kun mennesker, der i deres énøjede, indædte kamp for et uopnåeligt frihedsideal trækker deres nærmeste med ned i deres selvskabte helvede, synes Laxness at sige.

Bjartur accepterer ingen tegn på svaghed eller modstand, hverken fra sine børn eller hustruer, og på kynisk og hensynsløs vis fratager han dem enhver glæde og ethvert håb om forandring i det

udsigtsløse, bedrøvelige liv på heden. Da de fatter kærlighed til den ko, som godhjertede mennesker i bygden – meget imod Bjarturs vilje – har skænket hans familie, forbander han den konsekvent, for han ser den kun som et elendigt kreatur, der spiser høet ud af munden på hans elskede får og med sin mælk tager appetitten fra hans udhungrede børn. Da koen får en kalv, som bringer nyt liv og glæde på gården, gør han kort proces og slagter først den og senere den ulykkelige ko, som æder ham ud af huset og til stadighed brøler sit savn ud efter den kalv, den har mistet.

Men Bjarturs indædte kamp for at opnå selvstændighed mislykkes. Den ydre årsag til dette er blandt andet, at han lader sig rive med af optimismen over det opsving, der følger med udbruddet af første verdenskrig, hvor prisen på islandske produkter som fårekød og tran stiger gevaldigt og giver bønderne mulighed for at investere i at bygge nye og bedre gårde. Men opsvinget varer ikke ved, og faldet tilbage i fattigdom bliver så meget desto dybere, gælden er uoverkommelig, og mange af småbønderne på egnen må give fortabt. Den indre årsag til, at det ikke lykkes for Bjartur at nå sit mål, er langt mere grundlæggende og bliver afgørende for hans skæbne: hans stædige kompromisløshed, hans maskuline idealforestilling om, at man ikke skal vise følelser, fordi det er det samme som at vise sig svag, og hans deraf manglende evne til at række ud efter andre. At bede andre om hjælp eller række hånden ud til forsoning er det samme som at give op og give køb på sine principper; det er et uacceptabelt svaghedstegn og en ydmygelse, han nægter at udsætte sig selv for. Bjartur vil kæmpe alene og nægter at lade sig knægte, men hans stædighed bliver en knusende kraft, der kvæler alt og alle, og uden kærlighed og nære menneskelige relationer som livsballast må han se sig selv og sine idealer forlise og gå til grunde. Hans hårdnakkede stolthed ender med at blive hans nemesis, og han efterlades forarmet og frem for alt ensom.

SJÆLENS DYBDER

Lige siden romanen udkom har Bjartur i Sommergårde dog, i særdeleshed for islandske læsere, netop i kraft af sin stovte ukuelighed stået som det inkarnerede billede på en ægte helt, fordi han kæmper for sine idealer, nægter at give op og holder fast i, at han vil nå sit mål, om det så skal koste ham eller hans nærmeste livet. Det er i denne fremstilling af den fattige bondes kamp mod overmagten og, ikke mindre vigtigt, af hans indre kamp med sig selv, at Laxness viser sig som en sand mester, der gør det simple komplekst og konstant får læseren til at svinge mellem at føle empati med og antipati over for sin hovedperson. For man forstår i bund og grund udmærket godt

Bjarturs drøm, hans frihedslængsel og hans stolthed, men det er svært at sympatisere med den måde, hvorpå han driver sine nærmeste mod afgrunden i kampen for at nå sit mål.

Laxness har skabt en hovedperson, der på mange måder er yderst utiltalende i sin evindelige trods, sin vedholdende insisteren på, at man skal kunne klare sig selv, og hans deraf udspringende hårdhed over for sin familie, men samtidig fornemmer man en, om end godt skjult, sårbarhed under hans barske ydre, en kærlighed til den uægte datter Ásta Sóllilja, som han ikke kan udtrykke i ord, men som alligevel betyder om ikke alt, så i hvert fald meget for ham.

Sjælens dybder er uransagelige, men Laxness formår at dykke ned i disse og udfolde konsekvenserne af et menneskes indre splittelse på en måde, så man til stadighed chokeres og harmes over Bjarturs handlinger, samtidig med at man inderst inde sidder med et ønske om, at det skal lykkes for ham at få sin drøm opfyldt. Man ender med til sidst at ynke ham og se ham som et menneske og ikke et stridbart, følelseskoldt monster. Et menneske, der ikke har bestilt andet hele sit liv end at undertrykke enhver ansats til noget, der så meget som minder om følelser. Sorg, savn, kærlighed, glæde, intet får lov at trænge op til overfladen, og hans dyrkelse af fortidens ukuelige kæmper fra den islandske helteedigtning bliver en form for mentalt redskab til at holde enhver svaghed i tanke og krop nede. Men digtningen rummer trods alt også muligheden for at udtrykke de følelser, han ellers ikke er i stand til at formulere, og det er derfor også den, han griber til, da han vil overtale Ásta Sóllilja til at vende hjem. Glimtvis får man i løbet af fortællingen lov at se ind i hans hjerte, som trods alt ikke er gjort helt af sten, men faktisk rummer den evne til at drage omsorg for andre, der måske i sidste ende skal blive hans redning.

FÅRENE OG DØDEN

De eneste, Bjartur omtaler i altid rosende vendinger og udtrykker beundring og en rørende ømhed og omsorg for, er hans får. De betyder alt. Det er dem, der holder ham i live, holder drømmen om selvstændighed i live, og han er villig til at svømme over gletsjerfloder, stride sig gennem snestorme og sove i en snedrive for deres skyld. Og da han et tidligt forår går rundt oppe i fjeldet for at se, om de alle stadig lever, finder han liget af sin søn, der forsvandt under en snestorm, skyllet op på bredden af en flod, øjnene pikket ud af ravne, munden gaber uden læber, men fordi det er kutyme at ære et lig, man finder, ved at efterlade noget hos det, kaster han blot sin ene vante på det, undlader at skænke det flere tanker, men styrter i stedet lykkelig af sted, da han får øje på nogle af sine får. En ubegribeligt rå scene, der gør ondt langt ind i sjælen, for hvordan kan han dog være så hård, føler han da ingenting overhovedet? Man tager afstand fra ham, samtidig med at man ynkes

over ham som menneske; det er en kompleks balancegang, som kun lykkes, fordi Laxness er den mesterlige forfatter, han er. Han besidder en dyb psykologisk indsigt i sine figurer og forstår at skrive dem frem, så man rives med af den menneskelige tragedie, der ligger i at være splittet mellem på den ene side ufravigeligt at følge sine idealer og på den anden side dét at være et menneske med alt, hvad det indebærer af tvivl, sorg, skrøbelighed og nederlag.

Ved romanens slutning sidder man tilbage med det påtrængende spørgsmål: Var det virkelig det hele værd? Et spørgsmål, som det forekommer nærmest umuligt at svare ja til. Realismen i denne roman er ubønhørlig, og ubegribeligt mange drømme og håb bliver knust. Drømme om at blive elsket, om at rejse bort, om at blive til noget stort, om, at der findes en bedre verden bag om denne, hvor livet er værd at leve. Bjartur mister alt, og selvom han til det sidste nægter at bøje nakken og give op, men i stedet samler de få mennesker omkring sig, han endnu har tilbage, og flytter fra sin gård, er det åbenlyst, at ingen af dem bliver hos ham, fordi de tror på ham. De slutter sig til ham af bitter nød – der er ikke andre muligheder, og alternativet til ikke at følge med ham er døden, for alene og svag klarer ingen sig i det samfund, der har snydt ham for alt, hvad han drømte om.

SLUTNING

Fortællingen om Bjartur i Sommergårde og hans kamp for selvstændighed er ofte blevet kædet tematisk sammen med islændingenenes selvstændighedskamp i 1800-tallet og deres ønske om ikke længere at være under dansk styre og i stedet blive et frit folk. Bjartur er i denne forbindelse blevet betragtet som det inkarnerede billede på den ubændige bonde, der kæmper for friheden trods evindelig modgang, og da han til slut lægger sin gamle gård bag sig uden at se sig tilbage, viser det hans vilje til at fortsætte kampen uden at dvæle ved fortiden og det, han har mistet.

Det er et gennemgående tema i hver af romanens fire dele, at Bjartur mister noget – Rósa, Finna, børnene, som dør ved fødslen, sine får, den yngste søn, Nonni, der rejser til Amerika, sønnen Helgi, der omkommer i fjeldet, Ásta Sóllilja, sin gård ... Men hver gang reagerer han i overensstemmelse med sin overbevisning om, at sorger er bedst glemt, og livet må gå videre: ”Han havde aldrig haft for vane at ærgre sig over noget, han havde mistet, sorger er bedst glemt, det er bedst sådan, man bør snarere forlige sig med det, man har tilbage, når man har mistet det, man har ejet (...)”. Dette citat illustrerer Laxness’ indsigt i den psykologiske kompleksitet, der kendetegner Bjarturs figur – på overfladen er det umiddelbart et udtryk for hans karakterstyrke og aldrig svigtende vilje til at fortsætte kampen, men underneden er det tydeligt, at han i forsøget på at tvinge alle følelser og svagheder tilbage i sjælens dyb, har mistet noget andet: sin menneskelighed.

Det er netop i de mange forskellige mulige læsninger og tolkninger af romanen, og i særdeleshed af Bjarturs figur, at dens status som mesterværk og klassiker træder tydeligt frem. Bjarturs karakter indeholder genkendelige modstridende følelser, indre kampe, undertrykte følelser – alt sammen noget, der hører til det at være menneske. Han er ingen helt, selvom hans styrke og indædte vilje låner træk fra den heltefigtning, han sætter så højt, for helten kan man se op til, men mennesket kan man spejle sig i, og derfor bliver man aldrig færdig med Bjartur i Sommergårde.

Frie folk er ikke blot en fortælling om et menneske, der ikke vil give op, det er en beretning om bristede drømme, uopfyldte længsler, skuffede håb og en endeløs kamp mod en overmagt, som intet menneske kan vinde over: et kapitalistisk system, som nærer drømmene om frihed blot for at knuse dem igen. For når alt kommer til alt, handler det ikke om råstyrke og udholdenhed alene, og i sidste ende er det heller ikke Bjarturs ukuelighed, der står tilbage som det mest mindeværdige ved hans karakter. Det virkelig storladne ligger i, at det er kærligheden til Ásta Sóllilja, der gør ham menneskelig til sidst, i ellefte time.

Frie folk er i sin essens en skildring af menneskets drift mod at elske nogen, af længslen efter at skabe et bånd til andre, hvilket kun er muligt, hvis man samtidig evner at indse sin egen skrøbelighed og afhængighed af andre og forstår, at båndet til medmennesket trods alt er større end drømmen om at stå alene, fri og uafhængig, men så forfærdelig ensom. Det er dét, der redder Bjartur til sidst, og han får lov at træde ud af historien ikke som en ukuelig helt og ej heller som et udyr med et hjerte af sten, men som et menneske. Det er i det afsluttende kapitel af romanen, at håbet ligger; i det stærke billede af Bjartur, der tager sin døende livsblomst, Ásta Sóllilja, i sine arme og vandrer videre, udfoldes håbet om, at slutningen slet ikke så tragisk for Bjartur, som den umiddelbart måtte synes. Måske han rent faktisk ender med at blive fri.

– Nanna Kalkar